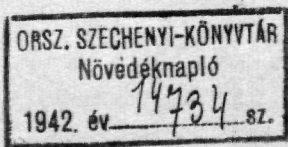

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
TÖRTÉNETE ÉS FELADATAI

ÍRTA
SZABÓ T. ATTILA

KOLOZSVÁR, 1942
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

130507

Felelős kiadó: Dr. Szabó T. Attila

Minerva R.-T. Kolozsvár 13770 — Felelős vezető: Major József

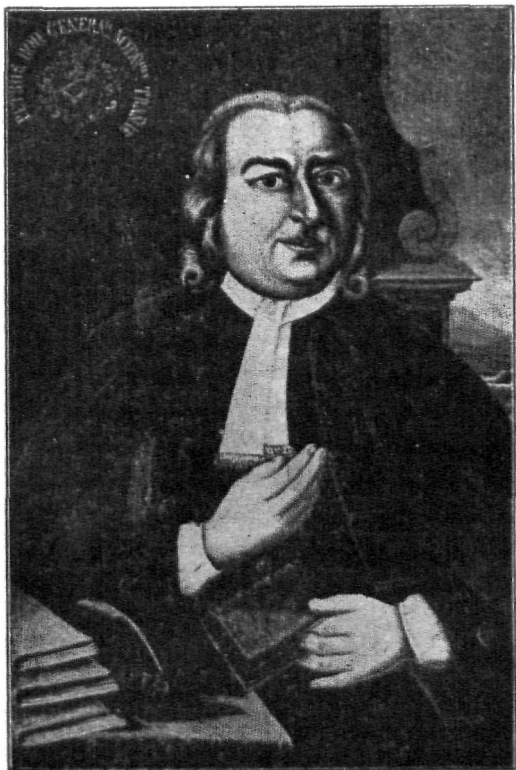
I.

A mult század közepének legnagyobb erdélyi magyar társadalmi alkotását, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítását századokra visszanyúlóan több sikertelen kísérlet előzte meg. Az erdélyi tudományos és múzeumi törekvések történetének első csíráját már a XVI. század elején felfedezhetjük abban a tudóstársasági törekvésben, melynek csak neve (Sodalitas Septem-castrensis) maradt fenn. Mátyás király és környezete renaissance-humanista törekvéseinek elkésett, elerőtlenedett erdélyi utórezdülése volt ez; ismeretlen tervezői a gondolat fölvetésénél nem jutottak tovább.

Semmi folytonosságot nem lehet kimutatni e korán felvetődött gondolat és a század közepe táján megalakuló önálló erdélyi fejedelemség tudománypolitikai törekvései között. Túlzás is saját korunk szavával *tudománypolitikáról* beszélni akár ebben, akár a következő szá-

zadban akkor, amikor szabatosabban szólva legfeljebb egyes erdélyi fejedelmek (Báthory István, Bethlen Gábor, a két Rákóczi György, Apafi Mihály) önálló közművelődési alkotásairól, nagy tudományteremtő erőfeszítéseiről lehet beszélnünk. Közülök különben is csak Báthory István és Bethlen Gábor jutott el a tudományos élet kifejlődéséhez szükséges egyetem, illetőleg akadémia gondolatának megvalósításáig. A XVI—XVII. század Erdélyét a létért, a puszta megmaradásért folytatott harcok kötötték le. Ha volt is a XVII. századnak olyan jelentős alakja, mint amilyen a gyulafehérvári, majd a kolozsvári református kollégium tanára, Apáczai Cseri János (1626—1659), az ilyen európai színvonalon álló tudós, művelődés- és tudománypolitikus magános elszigeteltségében környezetének meg nem értésétől, sőt rosszindulatától kísérve folytatta szinte teljesen meddő küzdelmét.

A fejedelemség önállóságának megszűnésével a XVIII. század elején, Erdély átalakulásának korában az ilyenszerű törekvéseknek nyomát sem látjuk. Csak a XVIII. század második felében, a felvilá-

Bod Péter

1712—1769

gosodás racionalista műveltség-eszményt
kitűző korától kezdve találkozunk először
igazában tudomány-szervező törekvések-

kel. Ez időtől kezdve a történeti Magyarország határain belül nincs egyetlen tájegység sem, ahol olyan megszakítatlan folytonosságban jelentkeznének a tudóstársasági és múzeumi törekvések, mint éppen Erdélyben. Természetesen itt sem beszélhetünk egyelőre e törekvések szervezett keretekben való jelentkezéséről, valóságos összefüggéséről, vagy éppen szerves folytatódásáról. Egyéni kezdeményezésekről, a nemzeti tudomány előbbvitelének egyéni elhatározásból és lelkesedésből táplálkozó, egyelőre eredménytelen próbálkozásairól van itt szó. Legtöbb kísérlet zsenge rügy korában elfagy a hivatalos rosszakarát és a környezet közönyének dermedt hidegén. Bármennyire meddők vagy csekély eredményt hozók voltak is e kísérletek, amikor az EME történetéről szó esik, lehetetlen még nem emlékeznünk a tudomány- és a múzeum-szervező gondolat első erdélyi harcásairól.

A tudományos élet szervezettségének szükségét Erdélyben elsőnek Bod Péter (1712—1769) veti fel 1760-ban *Isten vitézkedő anyaszentegyháza históriájá-*nak előszavában. Külföldi példákra hivatkoz-

Batthyány Ignác gr.

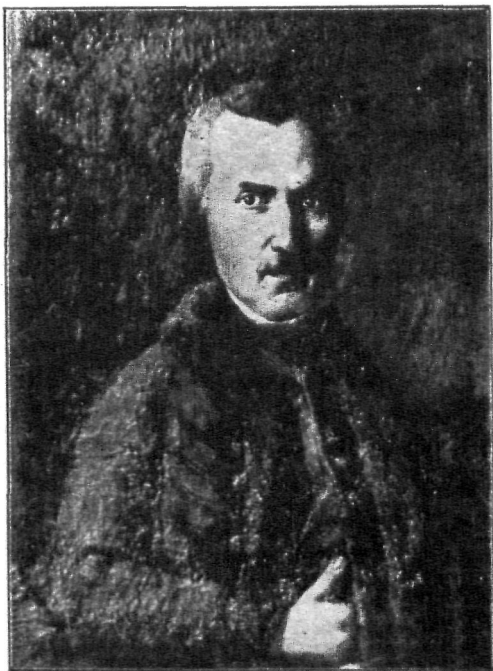
1741—1798

va, nemzeti nyelvünk fejlesztése és a tudomány művelése céljából szükségesnek tartja egy tudós emberekből álló társaság megalapítását. Az elzárt, magában álló tudós keresett társakat akkor, mikor legalább óhaj formájában felvetette ezt a

gondolatot. Ennek a jámbor szándéknak azonban éppen úgy, vagy még inkább nem voltak támogatói, mint ahogy egyetemes magyar viszonyatban nem találkozott megértéssel Bessenyei György hasonló irányú kísérlete sem. Részvétlenség fogadta gr. Batthyány Ignác (1741—1798) római katolikus püspöknek hasonló célú gondolatát is. Részletesen kidolgozott tervezetét még a könyvtáralapító gróf Teleki Sámuel is csak hideg udvariassággal fogadta; természetesen ez sem valósult meg soha. Batthyány híres gyulafehérvári intézményét, a *Batthyaneumot* (1798) megalapította ugyan, de a vele kapcsolatban melengetett tudomány-szervező és terjesztő terveit már nem valósíthatta meg.

E magános, korukban is csak szűk körben ismert szándékok és kísérletek után olyan korszak következett, amikor az erdélyi akadémiai eszme és a múzeum-szervezés gondolatának megszállottjai már a szervezkedés országos keretek között való megteremtését sürgették. Az ilyen irányú törekvések első harcosa Aranka György (1737—1817) volt.

Arankának sikerült egy nyelvművelő

Aranka György

1737—1817

társaság iránt az országos érdeklődést felkeltenie. Sőt még ezen is túljutott. 1791-ben az erdélyi országgyűlés már nemcsak egy ilyen társaság felállításának gondolatával foglalkozott. Az Aranka tervezetének véleményezésére kiküldött or-

szágyűlési bizottmány már alapjában véve *múzeumi* gondolattal bővítette ki a tervet akkor, amikor már nemcsak a nyelv-művelő és kéziratkiadó társaság megalapítását, hanem könyvek, képek, pénzek, címerek, feliratok és régiségek gyűjtését is javasolta. Az országgyűlés meg is hozta a Magyar Nyelv-művelő Társaságra vonatkozó törvényt, az uralkodó azonban nem erősítette meg, hanem visszaküldte. Mikor aztán a törvény a rendes bizottmány elé került, a szászok nemzeti elfogultsága megakadályozta azt, hogy e társaság országos támogatással létesüljön. Aranka azonban nem csüggedt, hanem magánúton akarta a társaságot megvalósítani. A nagyműveltségű erdélyi kormányzóban, gr. Bánffy Györgyben megértő támogatóra is talált. A kormányzó Arankának hozzá 1793. december 30-án benyújtott tervezetét támogatta, sőt elfogadta az Aranka tervezte társaság elnökségét is. Maga helyett a Marosvásárhelyt megalakult társaságba gr. Teleki Mihályt nevezte ki elnökké. A társaság gyűléseket tartott, körlevélben pártoló tagokat szerzett, egy kisebb oklevél-, kézirat- és könyvgyűjteményt létesített, de

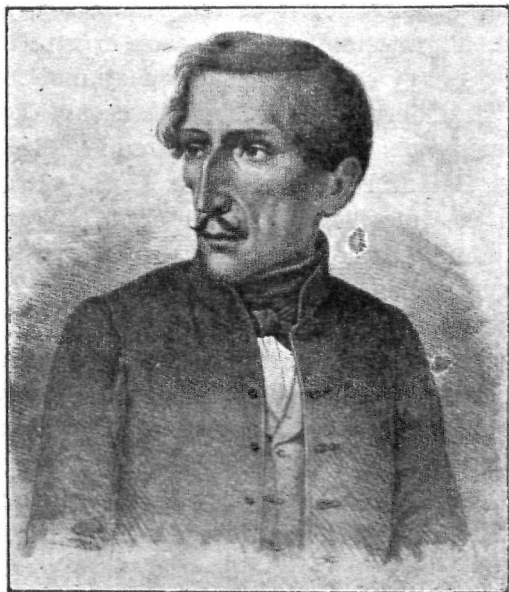
Döbrentei Gábor

1785—1851

1810-ben részben a pártolás- és pénzhiány, részben pedig a Főkormányszék hivatalnoki akadékoskodásai miatt megszüntette működését.

Az előbbi kísérletekhez hasonló, kedvező előjelek között fogott neki egy tudóstársaság megalapításához Döbrentei Gábor (1785—1851) is. Döbrentei Ma-

gyarországból került 1813-ban Erdélybe mint Gyulai Lajos gróf nevelője és itt rövidesen irodalmi és tudományos kört teremtett maga körül. 1814-ben megalapította *Erdélyi Múzeum* címen az első erdélyi tudományos folyóiratot. E folyóirat megteremtésével mutatkozó tudományos érdeklődés nyomán felvetődött egy tudós társaság felállításának eszméje is. Megint Marosvásárhelyről indult ki a gondolat, onnan, ahol Aranka tervét is melengették: a kir. tábla nemzeti szellemű tagjaitól. Kilyéni Székely Mihály ítélőmester és Cserey Mihály táblai ülnök szólította fel Döbrenteit az elakadt nyelvművelő társasági terv újabb kidolgozására. Döbrentei ekkor a Magyar Tudós Társaság mintájára akadémia-jellegű társaság tervét dolgozta ki, elkészítette a költségvetést, megnyerte a főkormányzó támogatását. 1818. júliusában gróf Teleki Pál elnöklete alatt előbb Marosvásárhelyt, majd 1819. május 26-án Kolozsvárt tartottak ez ügyben népes gyűlést. Ez utóbbin már gróf Teleki Pál elnökletével a tisztikart is megalkotották. A választmány egyik tagja, Petrichevich-Horváth Károly az Aranka alapította nyelvművelő és történetked-

Bőloni Farkas Sándor

1795—1842

velő társaság Marosvásárhelyt levő kézirat, könyv- és oklevélgyűjteményének Kolozsvárra hozatása esetére a gyűjteménynek ingyen helyiségeket is ígért. Az így megalakult társaság hozzákezdett a pénzalapok megteremtéséhez, tudományos munkálkodáshoz is, de felsőbb jóváhagyás hiányában a gyűlésezést meg kellett

szüntetni. A felterjesztett alapszabályokat a sürgetés ellenére sem erősítették meg és így ez a kísérlet is megbukott.

A Döbrentei-féle tudóstársasági kezdeményezés után egy évtizeddel, 1829-ben Bölöni Farkas Sándor (1795—1842) író és amerikai utazó az első, aki gróf Sándor László kancellárhoz benyújtott tervezetében teljes határozottsággal és tudatossággal felvetette a múzeum felállításának gondolatát. Eszerint az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak — szintén a Magyar Nemzeti Múzeum mintájára — országos jellegűnek kellett volna lennie. Anyagát hivatalos kötelezpéldányokból, intézmények letéteiből, az Aranka-féle kéziratokból, magánosok, könyvkötők, könyvnyomtatók, könyvkereskedők adományai-ból szándékozott összegyűjteni. De bár a gyűjtemény megteremtésére, elhelyezésére és fenntartására Bölöni csak csekély anyagi támogatást kért, tervét a hivatalos körök részvétlen közönye fogadta. Az elkedvetlenedett Bölöni abba is hagyta egy erdélyi országos múzeum megteremtését célzó kísérleteit.

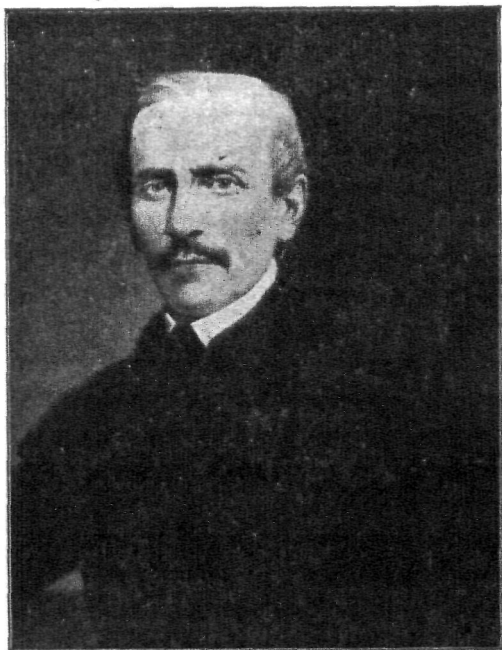
II.

Ilyen előzmények után a mult század 30-as, 40-es éveiben a múzeumi gondolat már nem volt új Erdély gondolkozó fői előtt. A gondolatot ébren tartották a 30-as években alakult kaszinók és a kolozsvári magyar lapok is. Már 1837-ben híre ment annak, hogy gr. Kemény József oklevél-, kézirat- és könyvgyűjteményével meg akarja vetni egy erdélyi múzeum alapjait. Hírlett az is, hogy példáját unokatestvére, gr. Kemény Sámuel is követni akarja.

Az 1842-iki országgyűlésre készülődő Erdély politikai és szellemi életének részeseit így nem minden előkészítés nélkül és nem is váratlanul érte az a hír, hogy korának legnagyobb erdélyi oklevélkutatója, gr. Kemény József (1795—1855) a legközelebbi országgyűlésen könyv-, kézirat- és ásványgyűjteményét valóban a Kolozsvárt felállítandó Nemzeti Múzeum céljára ajánlja fel és hogy ugyanez a szándéka unokatestvérének, gr. Kemény Sámuelnek is. A két Kemény ezt a szándékát előbb 1841. február 24-én levélben Küküllő vármegye megyegyűlésre összesereglett ren-

deinek jelentette be és ugyanakkor kérte a rendeket, hogy a Kolozsvárt felállítandó Nemzeti Múzeum létesítését, fenntartását és fejlesztését az országgyűlésen mint országos fontosságú ügyet szorgalmazzák. A megye rendei azonban a tisztújítás előzetes küzdelmei között még a választás elveiben sem tudtak megegyezni és anélkül oszlottak szét, hogy a nemes ajánlattevők levelét hivatalosan felolvasták volna.

A két Kemény akkor Kolozs megye rendeihez fordult. Levelöket 1841. március 9-én Erdély akkori legjelentősebb napilapja, az *Erdélyi Híradó* teljes egészében közölte. Az ajánlat ilyenformán a hírlapok útján szélesebb körök érdeklődésébe is kikerült. Még azelőtt, hogy Kolozs megye rendei tárgyalták volna az ajánlatot, a múzeum-állítás kérdése a kolozsvári és továbbmenőleg az erdélyi közvélemény nagyon élénken vitatott kérdése lett. Ilyen előzmények után Kolozs megye közgyűlésének 1841. március 29-én hozott határozata mutatja, hogy a megye rendei legelsőül értették meg egy országos múzeum alapításának szükségességét. A két Kemény levelének felolvasása után

Kemény József gr.

1795—1855

a rendek köszönetüket fejezték ki az ajánlattevőknek és az országgyűlési követek utasításába foglalták, hogy az ország rendei előtt ne csak az ajánlat elfo-
dását szorgalmazzák, hanem azt is, hogy a rendek »az alapítást csak kezdetnek te-

kintve, az egész intézetet pártfogásuk alá vegyék és a nemzet egyesített erejével állítsanak a célnak minden tekintetben megfelelő nemzeti könyvtárt és múzeumot». A többi törvényhatóságokhoz intézett ilyen szellemű átiratra válaszként legelsőnek Csíkszék, utána Udvarhelyszék, Háromszék, Maros-szék és Doboka megye közgyűlése foglalkozott pártolólal a kérdéssel. A közigazgatási, illetőleg politikai testületeken kívül társaskörök, kaszinók, nem utolsó sorban a napi, az időszaki sajtó, meg röpiratok terjesztették a múzeum-alapítás és tudományos munkálkodás szükségességének eszméjét.

A kérdés eszmei része tehát már tisztázott volt, a közhangulat elő volt készítve, amikor az erdélyi országgyűlés 1842. június 21-én történt megnyitásakor a rendek elnöke az ülés elején ismertette gr. Kemény József és Sámuel levelét. Az az általános tetszés-nyilvánítás, éljenzés és a felszólalások sora, amely e bejelentést követte, és még inkább az, hogy a lelkes fogadtatás egy olyan testületben történt, melynek tetszésnyilvánító tagjai közül csak nagyon kevesen láthatták be egy könyvtár és múzeum megalapításá-

Kemény Sámuel gr.

† 1861

nak közművelődési, illetőleg tudományos jelentőségét, mindez nyilvánvalóan mutatta, hogy a rendek egy ilyen intézmény megalakítását elsősorban politikai sikernek tekintenék. Mutatta ezt az is, hogy a

felszólalók között Zeyk János, Doboka megye követe az ajánlás napját azért tartotta nevezetesnek, mert ezáltal az eddig folytatott sérelmi politikától eltérve, az országgyűlés a haladás útján az alkotások mezejére lép. De volt olyan is, Pálffy János, Udvarhelyszék követe, később szabadságharcunk legnagyobb erdélyi emlékirója, aki nem elégedett meg a múzeum felállításának gondolatával, hanem a XVI. századi Sodalitas Septem-castrensis tervével megindított tudós-társasági törekvések megvalósításaként egy erdélyi tudományos akadémia felállítását sürgette. Az ilyen távoli célokra néző hozzászólót azonban az akkori szűkös erdélyi lehetőségeket hidegen mérlegelő felszólalók figyelmeztették arra, hogy a nagyarányú akadémiai megoldás helyett a kivívható múzeum felállítását kell mindenképpen sürgetni. Az országgyűlés magyar része szinte egyhangúan a múzeum-alapítás gondolatához szegődött. Végre 1842. december 23-án a rendszeres bizottmány előzetes tárgyalásai nyomán elkészült javaslat elfogadásával, az országgyűlés az országos tanácskozó-terem építése és a nemzeti színház támogatása mellett elha-

tározta egy múzeum alapítását is. A múzeum megszervezésére 100.000 forintot irányoztak elő. Hogy az uralkodó és a bécsi körök jóindulatát megnyerjék, az intézmény nevéül a *Museum Ferdinandeum*-ot javasolták. Mikor azonban a múzeum országos rovatal útján való megállapítására terelődött a tárgyalás sora, az addig egykedvűen viselkedő szászok hevesen ellenzték, hogy országos múzeumot állítsanak fel és még inkább azt, hogy annak fenntartására rájuk is vessenek ki rovatalt. A szászoknak ugyanis nem volt nemzeti érdekük, hogy a szász népi tömegektől távol lévő Kolozsváron újabb országos múzeumot létesítsenek akkor, amikor br. Bruckenthal Sámuel végrendeletével (1803) már rég megalapította a szebeni Bruckenthal-múzeumot és 1833 óta már több »honismertető« egyesületük és folyóiratuk szolgálta — természetesen csak a szászszágra korlátozódva — nagyjában ugyanazokat a célokat, amelyeket az erdélyi magyar és székely rendek éppen az új intézmény megalapításával akartak elérni. Az országgyűlés magyar és székely követei a felcsapó közjogi és faji viták nyomán jól látták a szászság nemzeti ál-

laspontját és ezért politikai tapintatból a múzeum céljaira csak a magyaroktól és székelyektől kívántak rovataalt; a múzeum kilenc tagú felügyelő-bizottságába azonban egy szász tagot is választottak. *Az erdélyi múzeumot tehát már csírájában csak a magyarok és székelyek támogatták, felállításának szükségességét is csak ők látták.* A szászoknak ellenzése azonban megakadályozta Bécsben a múzeum-alapításra vonatkozó törvény szentesítését. A rendek hiába sürgették többször is a múzeum sorsára vonatkozó határozatok kedvező elintézését, a válasz vagy éppen a királyi megerősítés nem érkezett meg. A két magyar haza 1848. május 30-án kimondott egyesülése eltüntette a külön erdélyi országgyűlést. Ez és a rákövetkező viharos idők lehetetlenné tették, hogy az erdélyi magyar művelődés történetében olyan nagyraihivatott múzeum már ekkor megvalósulhasson.

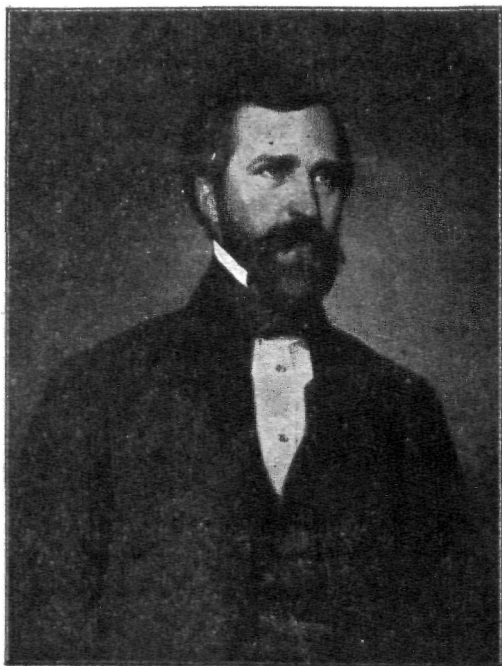

Kolozsvár látképe a 60-as évek elején

III.

A szabadságharc mozgalmas, kavargó korára Erdélyben is jó ideig dermedt, halotti csend következett. De az önkényuralom vasgyámságának legkeményebb napjaiban egyre több gondolkodó főben ébredezett az a gondolat, hogy az erdélyi országgyűlés régebbi múzeum-állító szándékát éppen a magyarság öntudatának emelése céljából végre meg kell valósítani. E gondolat legelső fölvetője Kővári László (1820—1907), a történetíró, legtekintélyesebb harcosa gr. Mikó Imre (1805

—1876) volt. Mikó nem vett részt az 1848/49-iki szabadságharcban; ezért bár jó magyar volt, személye kedvelt volt az elnyomó császári udvarban. A magyarság előtt 1848 előtti társadalmi és kincstárnoki szerepén kívül irodalom-, színház- és tudomány-pártolása, sőt tevékeny tudomány-művelése tette őt kedveltté. Mikor Kemény József gr. 1855-ben meghalt, félni lehetett, hogy végrendelete értelmében az 1842-ben felajánlott gyűjtemények Erdélyből a pesti Magyar Nemzeti Múzeumba kerülnek, vagy még inkább attól, hogy az önkényuralom emberei a gyűjtemények felhasználásával erdélyi múzeumot alapítanak ugyan, de nem Kolozsvárt, hanem Szebenben. Éppen ezért Mikó összejövetelek, levelezés és sajtó útján megérttette az erdélyi közvéleménnyel, hogy a múzeumnak egyesületi úton való megalapítása elodázhatatlanul fontos. Hogy a múzeumi helyiség kérdését megoldja, maga egy több mint 10 holdas díszkert közepén álló emeletes villáját adományozta a megalapítandó múzeum céljaira. Az alapítvány nyomában beérkező sok megajánlás, az őket fogadó általános öröm és lelkesedés véglegesen megerősí-

Kövári László

1820—1907

tette Mikóban és minden illetékes tényezőben a múzeum-alapítás szándékát, ugyanakkor azonban felköltötte az önkényuralom kormányában azt a gyanút, hogy itt többről van szó, mint egy egyszerű művelődési mozgalomról. Miközben

az előzetes szervezkedés folyt, csak Mikó többszöri személyes közbelépésére sikerült végre Bécsben kieszközölnie, hogy 1859. november 23-ra összehívhassa az Erdélyi Múzeum-Egylet alakuló közgyűlését.

A közgyűlést megelőző napokban és a gyűlés napján külsőségekben is meglát-szott, hogy Erdély a Múzeum megalapítást valóban nem pusztá művelődési ténynek tartja. Alig volt az erdélyi tudományszerkvesek történetében olyan mozzanat, mely egész Erdélyt úgy megmozgatta volna, mint éppen ez. A gyűlés napja az erdélyi magyarságnak az önkényuralom alatt legnagyobb nemzeti ünnepe volt. A szervezeti szabályok ismer-tetését, a költségvetés megállapítását, a múzeumi feladatok megjelölését és általában az alakuló gyűlés minden mozzanatát a háromnapos közgyűlés alatt a kolozsvári és a Kolozsvárra gyűlt erdélyi magyarság lankadatlan érdeklődése és lelkesedése kísérte. A közgyűlésnek leg-ünnepélyesebb és legjelentősebb mozzanata az volt, amikor az alapszabályok értelmében a jelenlévők titkos szavazattal megállapították az egyesület hivata-

Mikó Imre gr.

1805—1876

los nyelvét. A jelenlévő 383 tag egyhangúlag a magyar nyelvre szavazott. Ezzel döntöttek abban a kérdésben, hogy ez a magyar társadalmi úton létesített intézmény kizárólag magyar legyen.

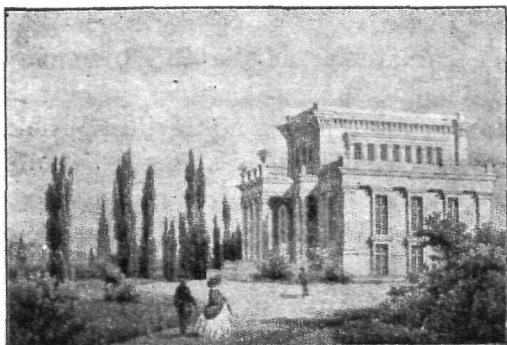
Az újonnan alapított egyesület alapszabályai részletesen meghatározták az egyesület célját, szervezetét, működési körét, anyagi alapjait, stb. Az egyesület célja hármas: 1. múzeumot állít és tart fenn, 2. a múzeumi anyag tudományos feldolgozásáról és 3. a tudomány és művelődés magyar nyelven való terjesztéséről gondoskodik. Az egyesületnek megalapításakor 180.850 forint tőkéje és ezen kívül 11.767 forint megajánlás formájában ígért vagyona volt. A múzeum anyaga 15.439 könyvből, 1083 oklevélből és kéziratból, 128 arany-, 2841 ezüst-, 1738 bronz-éremből, valamint 10.092 darab különböző régészeti tárgyból, természeti ritkaságból, ásványból, kőületből, állatból és növényből állott.

Ennek a tekintélyes múzeumi anyagnak befogadására nem volt elég a Mikóvilla: a könyv-, kézirat- és éremtárnak külön helyiséget kellett szerezni. A múzeum első őre Brassai Sámuel (1800—1897), az első könyvtáros pedig Szabó Károly (1824—1890) volt. A múzeumi tárgyak rendezésével és leltározásával egyidőben megindult az egyesület tudományművelő munkája is. 1860. feb-

ruárjától kezdve mindenféle szervezeti szabályzat nélkül megkezdték a tudományos ülések tartását; már ebben az évben kilenc ilyen ülés volt. Az első tudományos gyűlés Mikó Imre gr. elnöklete alatt folyt le; ezen a híres régész, Thorma Károly olvasta fel a »Rómaiak nyoma Erdély északi részében« című értekezését. Ez az ülés megindítója volt a kezdetben kötetlenebb, később kötöttebb szakosztályi munkálkodásnak. A következő évben (1861) szükségesnek tartották a tudományos üléseknek két tárgykör szerint való elkülönítését; kimondották a történelmi és természettudományi ülések különválását. Ezzel tehát megalakultak a tudományművelő munka első keretei, a szakosztályok elődei is. E keretek kialakulásával egy időben részben a tudományos előadások anyagának közlésére az egyesület évkönyv kiadását határozta el. Az évkönyv első kötete már 1861-ben megjelent Brassai Sámuel szerkesztésében. 1873-ig ő szerkesztette és adta ki két-három évenként összevontan a következő köteteket (I—VI. köt.).

A szervezkedés első tíz éve sok munkában, de aránylag nagyobb lelki és anya-

gi nehézségek nélkül telt el. A kiegyezés utáni erdélyi magyarságnak azonban már korántsem jelentette a Múzeum és az Egyesület azt, mint az önkényuralom idejének erdélyi közvéleménye számára. Az egyesületnek politikai jelentősége most, a politikai szabadság viszonylag korlátozatlan korában nem volt. Az erdélyi magyarság vezető rétege nem volt eléggé érett ahhoz, hogy meglássa az egyesület munkásságában rejlő nemzeti érdekeket. Ennek hatását aztán megérezte az egyesület költségvetése is. Az állandó jövedelmet a tőkék kamatain kívül azoknak a »részvényesek«-nek hozzájárulása jelentette, akik 10 évre évi 5 forint befizetését ígérték. Mire azonban az egyesület felett az első évtized eljárt, a 896 régi részvényes tag száma száznál kevesebbre csökkent. A részvényesek számának zuhanása olyan végzetes nehézségekbe sodorta az egyesületet, hogy már 1867-ben feliratban kérte a kormány támogatását. A támogatás azonban ekkor még elmaradt.

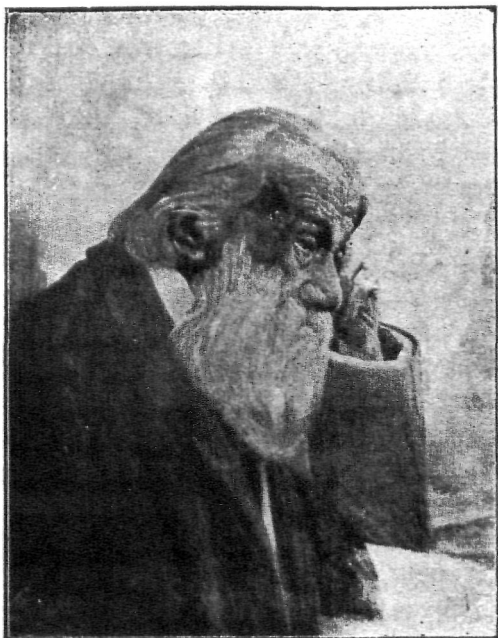
A Mikó villa egykorú képe

IV.

A második évtized legelégjén azonban Erdély közművelődési életében jelentős változás következett be: 1872-ben a magyar kormány szükségesnek látta a kolozsvári egyetem megalapítását. Bár az Erdélyi Múzeum-Egyesület elsősorban múzeumi anyag gyűjtésére és kezelésére alakult, két szakosztályában azonban fejtett ki tudományművelő munkát is. Így e tekintetben 1872 előtt mintegy az egyetemet pótolta. Az egyetem létesítését is elsősorban az Egyesület tette lehetővé azzal, hogy a magyar állammal 1872-ben kötött

szerződés alapján az egyetem rendelkezésére bocsátotta nagyértékű tudományos gyűjteményeit, sőt később, az egyetemi klinikák építésekor a Mikó-villa 10 holdas kertjét is (ebben volt akkor a botanikus kert!) építkezések céljára átadta az egyetemnek. Az 1872-iki szerződés értelmében az Egyesület megtartja egyesületi önállóságát, önkormányzatát, gyűjteményeit azonban az egyetem kezelésébe adja. A gyűjtemények elhelyezéséről, kezeléséről az állam, illetőleg az egyetem gondoskodik, és használatukért évi 5.000 forintot fizet. Anyagilag az Egyesület nagy súlytól szabadult meg, mert nemcsak hogy a fenntartás gondja került le válláról, hanem saját tőkéi kamataival és a tagok évi díjaival jövedelme mintegy évi 16.000 forintra gyarapodott.

Annál sajnálatosabb volt azonban az állammal kötött szerződés nyomán az egyesületi öntudat fokozatos elcsökevényesedése és az egyesület szellemi életének pangása. Az egyetem tanárai és hallgatói mentesítették ugyan az egyesületet az addig végzett tudományművelő tevékenységtől, de az egyetemi tanároknak az Egyesülettől való érthetetlen idegen-

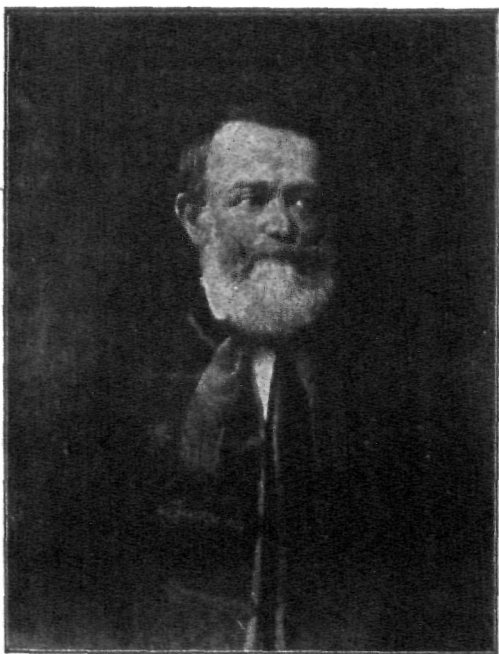
Brassai Sámuel

1800—1897

kedése hovatovább oda vezetett, hogy a múzeumi gyűjtemények nélküli egyesület tagjaiban a múzeumi öntudat természet-szerűen lehanyatlott, viszont tudomány-művelő tevékenysége az egyetem tanárainak kellő támogatása, sőt sokszor ellentétes irányú tevékenysége miatt egyelőre

a pangás állapotába jutott. Pedig a múzeum-fenntartás gondjaitól részben megszabadult Egyesület időszaki kiadványokkal, folyóiratokkal (Az EME Évkönyvei, Erdélyi Múzeum) igyekezett az egyetemi tanárok tudományos munkásságát elősegíteni.

Ez az értetlen és érthetetlen, szinte elenséges állapot azonban nem sokáig tartott. A 70-es évek vége felé különösen a személyében egyszerre egyetemi tanár és múzeumi titkár Finály Henrik buzgólkodása folytán az egyetem tanárai is mindinkább résztvettek a szakosztályok munkájában. Finály az egyesület munkásságában az akadémiai gondolatot kívánta előtérbe helyezni. 1878-ban nyíltan megírta, hogy »az a szép és kielégítő siker, melyet az egylet feladata egyik ágában, a múzeum-alapításban már eddig elért, nemcsak jogosítja, hanem némileg kötelezi is az egyletet arra, hogy kezdje el a főszűlyt lassanként áthelyezni feladata másik, nem kevésbbé fontos ágára, a múzeumba gyűjtött tudományos anyag feldolgozására s úgy egyengesse az utat arra az átmenetre, amely a múzeum-egyletből az eddig csak múzeumot alapító és el-

Szabó Károly

1824—1890

lenőrző-igazgató testületből lassanként valóságos tudós társaságot, azaz tudományt művelő és terjesztő, tudományos eredményeket termelő testületet alakítson.» E gondolat tervszerű megvalósítása

érdekében igazában ekkor kezdődött meg az egyesület szakosztályainak kialakulása. 1879-től kezdve a két szakosztály, az Orvos-természettudományi és a Történettudományi (ma: Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi) Szakosztály munkássága lendületet vesz; ettől kezdve mindkettőnek külön folyóirata van; az előbbié az *Orvos-Természettudományi Értesítő* (1879—1905), a másiké az *Erdélyi Múzeum* (1874—1917, 1930—maig).

Ez egyébként üdvös lendületből az akadémiai gondolatnak sok haszna volt, de a végeredményben múzeumi céllal alakult egyesületnek vajmi kevés. Finály eredeti tervezete szerint ugyan a múzeumi anyag feldolgozása és tudományos közkinccsé tétele lett volna a cél, gyakorlatban azonban a szakosztályok működése egyáltalában nem alapult a múzeumi gyűjteményeken, sőt hovatovább függetlenítette magát az egyesülettől is. Az 1883-iki alapszabálmódosítás után maguk a szakosztályok az egyesülettel csak laza összefüggésben voltak. Önálló volt a szervezetük, közgyűlésük, pénzkezelésük. Joguk volt ahhoz, hogy olyan tagokat vegyenek fel, akik magának az egyesület-

nek nem voltak tagjai. A tagsági díjakat maguk használták fel és e mellett tekintélyes évi általányt kaptak a szakosztályi munkásság kifejtésére, meg folyóirat kiadására. A szakosztályok tehát az Egyesülettel való kapcsolat minden előnyét élvezték, a nélkül, hogy az Egyesület célkitűzéseit munkálták volna. Ilyenformán az egyes szakosztályok a század vége felé annyira önállósultak, hogy a millennium évében Finály Henrik, a titkár, ki is mondotta, hogy mindenik »csaknem úgy tekintette magát, mint egy egészen önálló és független testület«. Ezek után nem volt csoda, hogy ugyanő a millenniumi közgyűlésen fölvetette a *kolozsvári tudós társaság* megalakításának gondolatát is. Ha maga a titkár, aki az Érem- és Régiségtár igazgatója, tehát múzeumi ember is volt, ennyire nem törődött az Egyesület eredeti múzeumi célkitűzéseivel és érdekeivel, megérhetjük, hogy ha a többi egyesületi vezető sem tudta a maga komolyságában megérteni az Egyesület célját, nem igyekezett megvédeni az Egyesület vagyoni függetlenségét, szellemi és anyagi érdekeit sem. Így megtörténhetett az a képtelen dolog is, hogy az állammal

1895-ben megújított szerződésben az Egyesület maga lemondott az alapítónak, gr. Mikó Imrének kizárólag múzeumi célra adományozott nagyértékű ingatlanáról. Az egyetemnek a klinikai építkezések céljaira feltétlenül szüksége volt e területre, ránézve a szerződés tehát nagyon előnyös volt, az Egyesület azonban ellenérték fejében csak azt az *ígéretet* kapta, hogy ha a két fél között a szerződés valamilyen ok miatt felbomlanék, »az állam a tulajdonjog átengedése viszonzásául köteles lesz akkor a múzeum-egyletnek egy olyan önálló épületet, vagy könnyűszerrel önállóvá tehető épületrészt teljes tulajdonjoggal feltétlenül birtokába adni, amelyben a múzeum könyvtára és gyűjteményei a múzeum tudományos és közművelődési céljainak megfelelő módon elhelyezhetők és felállíthatók lesznek«. Az ingyenes telek-átengedés ugyan a múzeum vezetősége részéről azzal a reménnyel történt, hogy az állam e területen a zsúfolt múzeumi gyűjtemények korszerűbb elhelyezése céljából is építkezik, de ez a remény nem vált be. A terület egy része megmaradt botanikus kertnek, más ré-

kiadványaiban feldolgoztatja a múzeum gazdag anyagát és 3. műveli a honismere-
tet és általában a magyar tudományossá-
got. A tervszerű munka elősegítése érdeké-
ben megszüntették a szakosztályok önálló
pénzkezelését, nem lehetettek a szakosz-
tályoknak külön tagjai sem. Minden tag
egyesületi tagként lép be az EME-be, de
tetszése szerint azt a szakosztályt vá-
lasztja, amelyben dolgozni akar. Az alap-
szabály négyben állapította meg az egye-
sület szakosztályainak számát is; ezek:
1. a Bölcsészeti, nyelv- és történettudo-
mányi, 2. Természettudományi, 3. Orvos-
tudományi, valamint 4. a Jog- és társa-
dalomtudományi szakosztály. Az egyesü-
let kormányzója a közgyűlés és a választ-
mány, a határozatok végrehajtói a tiszt-
viselők. A szakosztályoknak saját ügyei
intézésére külön közgyűlésük, választmá-
nyuk, illetőleg elnökségük van. Az Egye-
sület szakosztályai külön üléseiken Ko-
lozsvárt szak- meg népszerűsítő előadás-
kat tartanak és résztvesznek az egyes er-
délyi városokban időnként (évenként)
rendezendő és a tudomány-népszerűsítés
céljait szolgáló vándorgyűléseken. A tá-
rak élén az egyetem megfelelő tanszékén

működő egyetemi tanárok állanak igazgatói minőségben; a táruk igazgatói hivatalból tagjai a központi választmánynak. Az Egyesület időszaki kiadványai ezentúl elsősorban a táruk érdekeit hivatottak szolgálni.

Az Egyesület már a szakosztályi, helyesebben akadémikus elv virágzási korában belátta, hogy saját anyagi erőire támaszkodva, nem tudja a szakosztályi működéssel együtt a tulajdonképp főcélú képező múzeumi tevékenységet is támogatni. Ezért már 1900-ban államsegélyért folyamodott, de az első ilyen támogatást csak gr. Apponyi Albert minisztersége idején, 1905-ben, kapta meg. Ettől kezdve az állami támogatás folytonosan növekedett. Az egyesület az államsegélyt saját tőkéinek kamataival együtt kizárólag múzeumi és tudományművelési célokra fordította.

Az Egyesület múzeumi alapokon való újjászervezése rendkívül hasznos volt. Az a rövid idő, mely az újjászervezéstől kezdve a nyugodt munkalehetőségek végét jelentő világháborúig eltelt, mindenképpen az Egyesület virágzási korának nevezhető. A múzeumi gyűjtemények

szét meg az új klinikai épületek és más egyetemi intézetek foglalták el.

A múzeumi célra alkalmas épületek hiánya különösen azért hatott nyomasztólag nemcsak a múzeumi, hanem az egyetemi munkára is, mert a múzeumi anyag szaporodásával és az egyes gyűjteményrészek, táruk elkülönödésével elsősorban a múzeumi anyag célszerű elhelyezésére és további terjeszkedési lehetőségekre lett volna szükség. Mindenekelőtt a táruk igazgatói látták és érezték azt, hogy a múzeumi gondolat háttérbeszorítói, az akadémiai elv harcosai, a gyűjtemények, a táruk, tehát végeredményben a múzeumi céllal alakult Egyesület érdekei ellen dolgoznak. E belátásnak legelőbb dr. Apáthy István, az egyetem híres állattan és biológus tanára, majd dr. Erdélyi Pál, a múzeumi és egyetemi könyvtár igazgatója adott hangot. A két elv harcosai két táborba oszolva egy évtizedes küzdelem után végre 1906-ban megegyeztek az EME munkásságának, célkitűzésének új megfogalmazásában. Az ekkor alkotott alapszabályok szerint az Egyesület viszsztatért az alapítási elvekhez, azaz 1. fenntartja a múzeumot, 2. szakosztályaiban és

aránylag ekkor gyarapodtak legtöbbet. A levéltár anyaga például legalább tizszeresére nőtt és fővonalakban először ekkor rendeződött, a Régi Magyar Könyvtár, valamint a Régiségtár anyaga megkétszereződött; az Állat- és a Növénytár korszerű fejlesztését is ekkor vitték keresztül; az Egyesület kiadásában megjelenő folyóiratok is ekkor érték el a legmagasabb színvonalat. A bekövetkezett világháborúval azonban természetesen megkezdődött a visszaesés. A háború szerencsétlen befejezéséig csaknem teljesen megszűnt az Egyesület tudományos munkája, a gyűjtemények legféltettebb értékei is többször átérték a Kolozsvárról való menekítési tervezgetés, sőt részben a tényleges menekítés izgalmaiban. Ehhez járult még az is, hogy az egyesület már előbb állami ösztönzésre hazafias kötelességének érezte a háború alatt csaknem egész tőkeállományát magyar állampapírba fektetni; ez és nagyobb összegű hadikölcsönjegyzése, egyet jelentett a tőke háború utáni teljes elvesztésével.

V.

Az önkényuralom nehéz idején alakult Erdélyi Múzeum-Egyesület másodszor a román megszállás korában jutott igazi nemzeti jelentőségre.

Anyagi erőitől teljesen megfosztva, a magyar állammal kötött bérleti szerződés folytán a román államnak kiszolgáltatott gyűjteményekkel érte meg 1918 végén az Egyesület a román csapatok kolozsvári bevonulását. Az egyetem 1919. május 12-én történt erőszakos átvételekor a román állam tényleges hatalmába kerültek az összes múzeumi gyűjtemények is. A gyűjtemények biztonságát, kifogástalan kezelésük folytonosságát egyidőre azonban biztosítottnak lehetett hinni azért, mert a román egyetem tanárai is látták e gyűjtemények tudományos jelentőségét, másrészt meg az egyes tárukban mint állami alkalmazottak, ott maradtak az Egyesület életében eddig is jelentős szerepet vitt magyar tudományos tisztviselők. Ezeknek száma azonban a megszállás huszonkét éve alatt a tűzzel-vassal való románosítás eredményeképpen állandóan csökkent. A meg-

szállás vége felé két tárban már nem volt egyetlen magyar tisztviselő sem. A történeti igazság kedvéért tartozom megjegyezni, hogy az Ásványtár kivételével az Egyesület többi tárában a román egyetemi tanár-igazgatók is a rendelkezésükre álló eszközökkel mindent megtettek a gyűjtemények korszerű kezelése érdekében. E törekvésükben az Egyesület a táraknak csekély anyagi erőihez mérten is rendszeres és rendkívüli anyagi segítséget nyújtott. Amilyen tárgyilagossággal megállapítottam ezt, éppen olyan határozottan meg kell állapítani azt is, hogy a gyűjtemények átvételét nemsokára követte az Egyesület elleni hajsza. Ennek fő-fő sugalmazói a kolozsvári román I. Ferdinánd egyetem egyes tanárai voltak. Az EME arra az álláspontra helyezkedett, hogy az 1895-iki bérleti szerződést a magyar állammal kötötte és a gyűjteményeket használatra csak a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemnek engedte át. A szerződés az egyetem átvételével, illetőleg Szegedre költözésével megszűnt. Különben is a román állam nem teljesítette az 1895-iki szerződésben vállalt bérfizetési kötelezettsége-

ket és így a szerződés már e miatt is semmis. E jogi álláspont és a vele szembe-
helyezett, a hatalom és birtokon-belőliség
előnyeivel támogatott román hivatalos
vélemény közötti kilátástalan harc állan-
dóan bénítólag hatott az EME munkás-
ságára. E harcnak voltak olyan sötét pil-
lanatai, mikor percekön múltott az Egye-
sület feloszlatása. Az EME elment a vég-
sőkig: jogi álláspontja határozott kifejté-
sével tisztázni akarta az állammal szem-
ben saját egyesületi léte és gyűjteményei
jogi helyzetét, de egyben kijelentette,
hogy hajlandó megfelelő feltételekkel a
román kormányval is szerződésre lépni.
Tulajdonjogának biztosítása érdekében
mindent megtett. Anyagi lehetőségeihez
mérten birtokon kívül is a táraknak évi
átalányt adott és évenként kiküldöttjei
útján gyakorolta az 1895-iki szerződés-
ben biztosított kikötés értelmében a tá-
rak ellenőrzési jogát; az Ásványtár igaz-
gatója azonban még ezt a jogot is éveken
keresztül megtagadta és az egyesületi ki-
küldötteket a gyűjteménybe nem engedte
be. A leggondatlanabb kezelés éppen itt
folyt és a legnagyobb károsodás az Egye-
sületet éppen ebben a tárban érte.

A román kormányzat minden eszközt megkísérelt az Egyesület megfojtására. Az EME királyi megerősítésre felterjesztett elnökétől a megerősítést megtagadta, az Egyesület jogi személyiségét kétségbe vonta, illetőleg a jogi személyiség elnyerése elé súlyos akadályokat gördített, a közgyűléstől kimondott alapszabály-módosítás miatt alapszabály hamisítás címén eljárást indított az Egyesület ellen, az EME működésének ellenőrzésére kormánybiztost rendelt ki, olyan szerződés-tervezeteket kínált elfogadásra, amelyek az Egyesületet szinte minden értékéből kifosztva névleges alakulattá tette volna. Megkísérelte azt a több helyt sikerrel alkalmazott módszert is, hogy jóakarattá, együttműködési vágygá álcázott átlátszó szándékkal minél több román nemzetiségű tagot vétessen fel az Egyesületbe és így az egyesület vezetésében a román többség befolyását biztosítsa. Megakadályozta azt, hogy a magyar nemzetiségű állami alkalmazottak résztvegyenek az egyesület vezetésében, sőt még tudományos munkájában is. Az egyetemi könyvtár épületében elhelyezett *múzeumi* levéltárnak állami szolgálatban lévő le-

véltárosát, Kelemen Lajost felettesei nemcsak a múzeumi titkárságról való lemondásra kényszerítették, de a hírhedt Ghibu Onisifor dékánsága idején és kezdeményezésére »bizalmasan« tudomására hozták, hogy nem nézik jó szemmel, ha az Egyesület keretében tudományos működést fejt ki. A Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztály 1925-ben megválasztott elnökének, dr. Kristóf Györgynek, aki a román egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára volt, ugyanilyen okból már 1927-ben le kellett mondania tudományos tisztségéről, az Érem- és Régiségtár tisztviselői közül pedig dr. Kovács Istvánnak és dr. Roska Mártonnak tudományos címükről, a kolozsvári magyar tudományegyetemen szerzett és Szegeden is fenntartott magántanárságukról.

Gondviselésszerű volt, hogy az Egyesület éppen akkortájt került szilárdabb anyagi viszonyok közé, amikor a magyar állam régi keretei felbomlottak és az erdélyi magyarság idegen uralom alatt élve, az államtól támogatást nem, legfeljebb támadást, rosszakaratot várhatott. Ezekben a nehéz történelmi napokban egy

Gr. Wass Ottília

1829—1917

főrangú hölgy, gr. Wass Ottília (1829—1917) végrendeleti hagyatéka, egy Kolozsvár főterén álló tekintélyes bérház az Egyesületet szerény, de biztos anyagi eszközökhöz juttatta. Okos gazdálkodással e ház jövedelméből tíz év alatt Ko-

lozsvárt a Jókai- és a Majális-utca sarkán egy másik, kisebb épületet vettek. E két épület a kisebbségi évek alatt az Egyesületnek évenként csaknem háromszázezer lej, azaz tizezer pengő jövedelmet biztosított. A magyar államnak önként és ellenszolgáltatás nélkül átadott egyesületi ingatlan és a háború következtében elvesztett tőkék jövedelmét így legalább részben pótolni lehetett.

Ez a szerény, de biztos jövedelem azért volt fontos, mert az 1895. évi szerződés alapján a román egyetem ugyan birtokba vette és használta az Egyesület gyűjteményeit, de a szerződésben kikötött bérösszeget egyáltalában nem fizette. Hiábavaló volt minden igyekezet, az EME a megszállás végéig sem tudta tisztázni az állammal szemben a gyűjtemények helyzetét, és nem tudta rávenni a román államot, hogy a kapott előnyökért a kötelezettségeket is teljesítse. Az Egyesület több emlékiratot juttatott el a román kormányhoz, de hosszú ideig választ sem kapott rájuk. Mikor aztán a kormány 1926-ban tárgyaló-biztost küldött ki, a tárgyalás alapjául szolgáló tervezetben a román állam a gyűjtemények

közül csaknem mindent a maga számára követelt. A megindult tárgyalások alapvető módszere román részről a halogatás, az elodázás módszere volt. A megoldás késleltetéséhez hozzájárultak a lehetetlen román belpolitikai viszonyok is. Minden évben megbukott legalább egy kormány, vagy legalább is az a miniszter, aki a tárgyalásokat irányította, és az utóbb jövő kormány vagy miniszter mitsem akart tudni elődje ígéreteiről, terveiről, vagy éppen a vele kötött megállapodásokról. Abban azonban mindenik megegyezett, hogy mindannyi mennél nagyobb darabot akart lekanyarítani a magyarság e legnagyobb közművelődési vagyonából, hogy így minden ellenszolgáltatás nélkül az államot, illetőleg az egyetemet nagy tudományos kincshez juttassa. A tárgyalások folyamán az EME elment a végsőkéig. Mint-hogy anyagi ereje komoly számbavétele után látta, hogy saját erejével legfeljebb a nemzeti vonatkozású gyűjtemények (levéltár, kéziratár, a könyvtár régi fele, a régészeti anyagnak a népvándorlás korán inneni része) elhelyezéséről és fenntartásáról tud gondoskodni, az állammal szemben is csak ezek megmentésére tö-

rekedett. A döntést azonban nem tudta, és a kisebbségi évek vége felé a változásban reménykedve, nem is akarta kicsikarni.

Az EME-nek azonban ez csak a nemleges tevékenysége volt. Az ostromállapotós hatósági önkény, a baksisleső hivatalnokok akadékoskodása, a gyanakvás és rosszindulat ezer megnyilvánulása között is igyekezett szakosztályainak munkája révén életjelt adni magáról. Népszerűsítő előadások, tudományos szakülések és vidéki vándorgyűlések keretében közölte a magyar tudományosságnak a határon túl elért eredményei közül azt, amit meg volt engedve közölni, feldolgoztatta a szakosztályi tagokkal az erdélyi magyar kérdések nem egyét, igyekezett kolozsvári és vidéki előadássorozataival hallgatóságában meggyökereztetni a tudás tiszteletét, beláttatni a tudományos élet kiépítésének, illetőleg fenntartásának feltétlen szükségességét. A 20-as években a külső erőszaknak engedve rendszertelenül, 1930-tól minden évben rendszeresen 25—30 előadásból álló téli népszerűsítő előadássorozatot rendezett. 1930-tól, a rendszeresebb egyesületi élet megindulásától kezd-

ve például csak a Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztály Kolozsvárt 54 szak- és 120 népszerűsítő előadást tartott. Nyaranta megint az Egyesület vándorgyűlések keretében a vidéki magyar városok egész sorát (Marosvásárhely (1930), Nagyenyed (1931), Nagybánya (1932), Sepsiszentgyörgy (1933), Brassó (1934), Székelyudvarhely (1937), Torda (1938), Gyergyószentmiklós (1939) látogatta meg, hacsak a hatósági önkény meg nem tagadta az előadások engedélyezését. [Temesvár (1936)]. Valósággal az elmeneült, de egyre visszavárt egyetemet helyettesítette tudásközlő, tudás-szerzésre serkentő, önzetlen tudomány-művelésre nevelő munkásságával. Az EME életének hősi korszaka volt ez. Nem lehet megmosolyogni még akkor sem, ha a tudományos munka nem járt mindig a kor legmagasabb színvonalán, ha néha ócskák, divatja-múltak voltak azok a fegyverek, amelyekkel harcolt, és tökéletlenebbek az eredmények, mint amilyenekhez a földrepányvázó nyügök nélkül és szabaddabb fejlődési lehetőségek között élő anyagországi magyarság tudományos világa szokott.

VI.

A román megszállás idejének súlyos napjai mutatták meg igazán, hogy mennyire szüksége van Erdély magyarságának a szellemi és anyagi tekintetben egyaránt önálló, független Erdélyi Múzeum-Egyesületre. Az erdélyi tudományos élet folytonosságát ez az intézmény biztosította. A megszállás éveiben nem volt a magyar kisebbségi életnek egyetlen intézménye sem, — az egyházakat sem véve ki, — amely határozottabban végezte volna feladatát és kérlelhetetlenebbül állt volna ellen a megszállók követeléseinek, mint éppen az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Az Egyesület szellemi és anyagi önállóságának elismerése és a nemzeti értékű gyűjtemények külön kezelésbe vétele volt az az alap, amelyen állva a vezetők egyáltalán hajlandók voltak a román állammal tárgyalni.

Az a várva várt, szerencsés változás, mely Erdélynek legalább egy részét visszajuttatta az ezeréves édesanyának, e változás új életet, szabadabb fejlődési lehetőséget jelent az Erdélyi Múzeum-Egyesület számára is. A nehéz napokat

becsülettel átvészelt Egyesület vezetősége az új világháború követelte nagy anyagi erőfeszítések közepette is tapasztalhatta és tapasztalhatja a kormány messzemenő megértését és támogatását. A megújítás alatt levő alapszabályoknak a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal megtárgyalt módosításai és az állammal a gyűjtemények használatára vonatkozó szerződés-tervezet pontjai fokozottabban biztosítják az Egyesület önállóságát, mint bármikor. Az egyesületi önállóság kérdésében a minisztérium a múlt tanulságain okulva, a legmegértőbb álláspontra helyezkedik akkor, amikor az önálló működés anyagi biztosítására az Egyesületnek nagy céljaihoz és a táruk hatalmas anyagához mért tekintélyes bérösszeget (1941-ben 100.000 pengőt) juttat, sőt ezen kívül évenként meghatározandó államsegély formájában mozditja elő az Egyesületnek magyar tudományos és közművelődési szempontból oly fontos munkásságát.

A változó és a kavargó időben, a bizonytalanokdó célkitűzésekkel meginduló egyesületek, az időszerű politikai célokat szolgáló, sőt kiszolgáló sok-sok társadal-

mi alakulat között az Erdélyi Múzeum-Egyesület céljai és feladatai úgyszólván megalapításától kezdve változatlanok voltak és változatlanok ma is. Volt idő, amikor e célok és feladatok közül egyeseket a többi rovására kiemeltek, másokat elhanyagoltak. Ilyenkor az Egyesület életének egészséges egyensúlya hosszabb-rövidebb időre megbomlott. De ez csak addig tartott, míg a vezetőkben öntudatosodott az a belátás, hogy az Egyesület csak összes céljai egyidejű munkálásával töltheti be nemzeti jelentőségű feladatait.

Ma az Egyesület feladatai még világosabban körvonalazódnak, mint valaha. Az új alapszabály-tervezet félreérthetetlenül kijelöli az Egyesület célját:

»Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, mint társadalmi alapításnak célja az 1841/43. évi erdélyi országgyűlésen elhatározott és 1859-ben Kolozsvárt megalapított Erdélyi Nemzeti Múzeum fenntartása, fejlesztése, gyűjteményeinek tudományos feldolgozása, a tudományok művelése, a honismeretnek és általában a magyar tudományosságnak és közművelődésnek előmozdítása.«

Ez a néhány sorban összefoglalt cél-

kitűzés ezerfelé ágazó gyűjtő, kutató, őrző és feldolgozó tevékenységet kíván az Egyesülettől, a feladatok olyan tömegét, amelynek teljes elvégzésére önmagában, csak saját szellemi és anyagi erőire támaszkodva, képtelen volna. A célkitűzések azonban nem túlméretezettek, hiszen a megváltozott helyzet a kolozsvári Ferenc József tudományegyetemben és az újonnan alapított Erdélyi Tudományos Intézetben olyan munkatársakat állított az Egyesület mellé, amelyekkel a feladatok elvégzése a lehetőségek körébe kerül. Az EME-nek vannak olyan elsődleges céljai, amelyekről nem mondhat le soha; ezek a múzeumi anyag gyűjtésével és fenntartásával kapcsolatosak. Ebben munkatársa a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum is. Azonban a gyűjtemények anyagának feldolgozása, Erdély tudományos megismerése és feltárása, a tudományok művelése meg a közművelődés terjesztése terén az EME csak a legidősebb testvér szerepét töltheti be az Egyetem és az Erdélyi Tudományos Intézet mellett.

Erdély tudományos szempontból még ismeretlen terület. Az előbb említett há-

rom nagy tudományos intézmény van hivatva arra, hogy e terület tervszerű megvizsgálásával és az eredmények feldolgozásával szolgálja a magyar tudomány egyetemes érdekeit. Bár e téren az EME táraiban és kiadványaiban már eddig is hatalmas anyag gyűlt össze, az EME-nek elsődleges múzeumi célkitűzései mellett ezután is ki kell vennie részét Erdély tudományos megismeréséből, megismertetéséből és általában a tudományok magyar nyelven való műveléséből.

Bár a több mint nyolc évtizedes Erdélyi Nemzeti Múzeum a Magyar Nemzeti Múzeum után a leghatalmasabb nemzeti értékeket őrző gyűjtemény, magát az intézményt éppen az egyetemmel való szoros kapcsolata miatt csak nagyon kevesen ismerik. Gyűjteményeit sokszor egészen jóhiszeműen az egyetem gyűjteményeinek tartják, a Múzeumot fenntartó, gyarapító Egyesületet pedig gyakran más közművelődési egyesületekkel tévesztik össze. Éppen ezért az EME egyesületi öntudatának megerősítése, önállóságának olyan irányú fokozása, hogy gyűjteményeinek legalább a nemzeti történet és önismeret szempontjából fontos részei kü-

lön, bővíthető múzeumi épületet kapjanak, elengedhetetlen feladat. Az EME minden tagjának ki kell vennie részét e cél munkálásából. A feladatok elvégzésében ma minden erejével támogat az állam is. Ennek és saját erőfeszítéseinknek ösztönzője az legyen, hogy az EME további megerősítésével szolgálhatjuk legjobban az erdélyi magyarság komoly művelődésbeli fölényének öntudatosodását is. E fölény nem a velünk együtt élő más népek tudományos és múzeumi törekvéseinek lekicsinyléséből táplálkozik, hanem abból a belátásból, hogy Erdélyben az Erdélyi Nemzeti Múzeum, illetőleg az ezt fenntartó EME az egyetlen olyan múzeumi intézmény, amely Erdély minden népének művelődési értékeit gyűjti és tárgyilagosan fel is dolgoztatja. Ezt az intézményt minél erősebbé és minél önállóbbá tenni a legegyetemesebb erdélyi érdek és egyben a legmagasabbrendű tudomány- és nemzetpolitikai feladat.

IRODALOM

Az erdélyi tudóstársasági és múzeumi törekvések összefüggő képét eddig legteljesebben Kelemen Lajos rajzolta meg „Törekvések az Erdélyi Múzeum alapítására” című tanulmányában (Erdélyi Múzeum 1909:353—75. l.). E már régebben megjelent tanulmány első része annak a terjedelmes dolgozatnak, amelyben az EME megalapításának félszázados alkalmából ugyanő megírta az Egyesület ötven évének történetét [Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére. Kolozsvár, 1909—1942. 5—79. l. (szerk. Erdélyi Pál). Ennek a választmány 1909. év elején hozott határozata szerint közvetlenül az ünnepség után meg kellett volna jelennie. Különböző okok miatt a kiadvány megjelenése napjainkig késett és csak most e kis kiadvánnyal egyidőben lát napvilágot. Erre nézve l. tőlem a kiadvány zárószavát]. Magam is itt Kelemen Lajos tanulmányának adatait használtam fel. E kérdésre vonatkozólag adatokat találhatni Bisztray Gyulának újabban megjelent „Az erdélyi tudományos élet és gondolat” című tanulmányában [L. az „Erdély magyar egyeteme” című kiadvány 25—138 l.-ján (szerk. Bisztray Gyula, Szabó T. Attila és Tamás Lajos. Kolozsvár, 1941. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása)], illetőleg a tőle idézett munkákban is (i. h. 452. l.).

Az 1842. évi országgyűlésnek egy országos múzeum megalapítására vonatkozó tárgyalásai a következő forrásból tanulmányozhatók: Országgyűlési beszédek és hozzászólások. Beszédtár záratékul az 1941/42-dik országgyűlési jegyzőkönyvhöz. Szerkeszti és kiadja Hajnik Károly. Kolo'svárt. Nyomatott a' Kir. Lyceum Intézetében. III. köt. — Itt található Pálffy Jánosnak az a beszéde is, amelyben egy erdélyi tudományos akadémia megalapítását sürgetve, futó történeti visszapillantást ad az erre irányuló törekvésekről is (i. h. 501—2, 510—11). Összefoglaló munkának ma is legjobb Kelemen Lajos idézett tanulmányának és e tanulmány rövidebb formájának [Az Erdélyi Múzeum-Egyesület multja és jelenje. Az Erdélyi Múzeum Tárai. Kolozsvár, 1909, erre vonatkozó része (1—7 l.)]. Legutóbb magam is összefoglaltam e kérdést „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története“ című dolgozatomban (Az „Erdély magyar egyeteme“ című kiadványban. 142—5. l.).

A múzeumi eszmének az önkényuralom korában újból való felvetődésére és érvényesülésére nézve I. Kelemen Lajos két tanulmányát és saját előbb idézett dolgozatom megfelelő részét. A múzeum-alapítás előzményeit a megalapítás évében röviden összefoglalta Szilágyi Sándor „Az Erdélyi Országos Múzeum előzményei“ címen (Bpesti Szemle VII. 1859. 325—58. l.). A múzeumi eszmét a nagyközönség elé Mikó Imre gr. vitte a Kolozsvári Közlöny 1856. március 31-i számának mellékleteként megjelent cikkében (Erdélyi Múzeum-Egyesület). Mikó szövegét a megszállás éve alatt újra kiadta Kántor Lajos (Erdélyi Tudományos Füzetek 37. sz. Kolozsvár, 1931). Ugyanő írt egy rövid összefoglalást is az egyesület történetéről és feladatairól (Az

Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái. Erdélyi Tudományos Füzetek 23. sz. Kolozsvár, 1930). Hogy miként nézték a kortársak Mikó szerepét, erre nézve legjellemzőbb Pálffy Jánosnak, a szabadságharc emelkedett szellemű emlékirat-írójának Mikóhoz írt leveléből idézhető részlet: „Nagyméltóságod felfogta bölcsen az idő és viszonyok szükségét — írta 1857 januárjában — kilépni a cselekvés terére azon percben, midőn a legnagyobb szükség vala vezető szellemre, s a nemzet innen és túl a Királyhágón megértette a szózatot. S Isten meg fogja segíteni Nagyméltóságodat, mert nemes szívében nem honol hiuság, de telve lelke a hazaszeretet tiszta tüzével“ (Az egész levelet két másikkal együtt l. a Nyugat 1939. II. 95—98. l.-ján; az idézet a 96. l.-on). Az Egyesület megalapításának körülményeiről a szemtanú Jakab Elek tájékoztatta az egyetemes magyar közvéleményt (Bpesti Szemle VII. 1859. 349—76). A megalakulás körülményeire nézve visszaemlékezéseket találhatni az Egyesület ötven éves ünnepére készült és előbb már idézett emlékkönyvben. A múzeum és benne a táruk kialakulásának története mindmáig megíratlan. Kivétel a könyv- és levéltár; ezeknek történetéről többen is írtak. Vö. Kelemen Lajos előbb felsorolt tanulmányain kívül „Levéltáraink és az Erdélyi Nemzeti Múzeum“ című dolgozatát (Genealógiai Füzetek 1907:13. kk.). — Elekes Lajos: Az Erdélyi Múzeum Levéltárának kialakulása. Levéltári Közlemények 1940. 544 kk.) — Legutóbb a Levéltár történeti fejlődéséről, elvégzett és elvégzendő feladatairól Jakó Zsigmond írt értékes összefoglalást (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai. Kolozsvár, 1942. Erdélyi Tudományos Füzetek 133. sz. 26 l.). — A könyvtár történetére nézve l. György Lajos-

nak „Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári egyetemi könyvtár“ című tanulmányát, illetőleg a tőle idézett irodalmat (Erdély magyar egyeteme 222. kk. és 455. l.). A szakosztályok munkásságának történetét a megszállás alatt megért háromnegyedszázados évforduló alkalmából megírta Rajka László, Balogh Ernő, Pataki Jenő és Oberding József György. Az egyesületi kiadványokról is jelent meg legutóbb egy teljes összeállítás Valentiny Antaltól [Mindezek „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 1859—1934“ című műben. Kolozsvár, 1937. 346 l. (szerk. György Lajos)]. Az Egyesület életének mozzanatai tanulmányozhatók az Egyesület kiadványaiból (jegyzéküket l. Valentiny id. cikkében); különösen sok adat található az Erdélyi Múzeum című folyóiratban. Ebben könnyű tájékozódni a Valentiny Antal és Entz Géza összeállításában legújabban megjelent mutató (Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója. 1874—1917, 1930—1937. Kolozsvár, 1942. 186. l.) segítségével; itt az Egyesület életére vonatkozó cikkek külön vannak csoportosítva (116—123. l.). Az Egyesület vándorgyűléseiről a külön kiadott emlékkönyvek és az Erdélyi Múzeumban megjelent beszámolók tájékoztatnak. Legutóbb Kristóf György is ismertette röviden a Múzeum és az Egyesület történetét (Erdélyi Múzeum 1942: 108—112 és kny. Erdélyi Tudományos Füzetek 135. sz.).

Az Egyesületnek a megszállás alatti részletes története még megíratlan. Jó volna, ha különösen az Egyesület nehéz korszakának részesel tárgyilagosan megírnák a megszállókkal folytatott küzdelmekre vonatkozó személyes tapasztalataikat. Addig is, míg ezeknek alapján, vagy ezektől függetlenül az Egyesület utolsó huszonkét

évének története megíródik, nyomtatásban leg
 jobb tájékoztatóul Kántor Lajosnak „Az Er-
 délyi Múzeum-Egyesület története 1924-től nap-
 jainkig” című összefoglalója (Erdélyi Múzeum
 1930: 1—17), illetőleg az 8 évi titkári beszámolól
 tekinthetők. Az Egyesület tudományos működé-
 sének megismerésére nézve a már előbb említett
 háromnegyedszázados működésről szóló kiadvány
 megfelelő részei ajánlhatók. Részben személyes
 tapasztalataim alapján írtam e korszakról ma-
 gam is már előbb említett tanulmányomban; az
 e kiadványban e korszakra vonatkozó fejtegeté-
 seket csaknem változatlanul onnan vettem át.
 Gr. Wass Ottilia jelentőségére nézve l. Kántor
 Lajosnak „Czegei gr. Wass Ottilia, az Erdélyi
 Múzeum-Egyesület nagy jótévője” című életrajzi
 méltatását (Erdélyi Tudományos Füzetek 96.
 sz.). A román egyetemnek és államnak az Egye-
 sülettel szemben hangoztatott céljait nyíltan
 feltárja Borza Sándornak egyik tanulmánya
 [Problema Muzeului Național al Ardealului (Kny.
 a „Buletinul de Informații al Grădini Botanice
 și al Muzeului botanic” című kiadvány V. 1925.
 kötetének 1—2. sz.-ból)]; a román közvélemény-
 nek az az álláspontja, hogy az Erdélyi Nemzeti
 Múzeum *országos*, azaz nem *magyar* alkotás, már
 a tanulmány címében is kifejeződik. A tanulmány
tartalmilag tele van olyan téves állításokkal és
 rosszindulatú feltételezésekkel, amelyeknek valót-
 lanságát és méltánytalanságát később Borza
 mint az Egyesülettel való tárgyalásra kiküldött
 miniszteri biztos a tárgyalások során maga is
 kényszerült belátni.

Az EME-nek az új helyzetben elvégzendő
 feladatait és az erdélyi tudományos élet másik
 két intézményével, a kolozsvári Ferenc József
 tudományegyetemmel, illetőleg az Erdélyi Tudo-

mányos Intézettel való viszonyát közelebből megkíséreltem tisztázni (Az erdélyi tudomány-politika kérdéséhez. Hitel. 1940—41. 183. kk.).

Nemcsak e kornak tisztán látásához, hanem az Egyesület történetének pontosabb ismeretéhez is szükség volna arra, hogy végre történjék meg az Egyesület életére vonatkozó okmánytár összegyűjtése. Magában az Egyesület levéltárában levő iratanyagnak e szempontból értékes része mellett sok érdekes adat lappanghat az Országos Levéltár meg a bécsi levéltárak erdélyi anyagában is. Míg az ilyen irányú kutatást el nem végezteti az Egyesület, az EME történetének írója a fennebb felsorolt forrásokból ismert adatoknál többet nem mondhat.

KÉPEK JEGYZÉKE

Bod Péter	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Batthyány Ignác gr.	—	—	—	—	—	—	—	—	7
Aranka György	—	—	—	—	—	—	—	—	9
Döbrentei Gábor	—	—	—	—	—	—	—	—	11
Bölöni Farkas Sándor	—	—	—	—	—	—	—	—	13
Kemény József gr.	—	—	—	—	—	—	—	—	17
Kemény Sámuel gr.	—	—	—	—	—	—	—	—	19
Kolozsvár látképe a 60-as évek elején	—	—	—	—	—	—	—	—	23
Kövári László	—	—	—	—	—	—	—	—	25
Mikó Imre gr.	—	—	—	—	—	—	—	—	27
A Mikó-villa egykorú képe	—	—	—	—	—	—	—	—	31
Brassai Sámuel	—	—	—	—	—	—	—	—	33
Szabó Károly	—	—	—	—	—	—	—	—	35
Gr. Wass Ottilia	—	—	—	—	—	—	—	—	48

